

Cumhuriyetin 100. yılında Türk kooperatifçiliğinin tarihsel gelişimi The historical development of Turkish cooperatives in the 100th anniversary of the republic

Gönderim Tarihi / Received: 30.08.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 12.10.2023
Doi: [10.31795/baunsobed.1352832](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1352832)

Ebru ÖZER TOPALOĞLU¹
Rukiye SÖNMEZ^{**2}

ÖZ: Bu araştırmada Türkiye için önemli bir örgüt yapısı olan kooperatiflerin, Cumhuriyet'in 100. yılında tarihsel gelişimi ortaya konmuştur. Çalışmada kooperatifçilik iki dönem baz alınarak incelenmiştir. İlk dönem Cumhuriyet'in kuruluş tarihi olan 1923'ten kalkınma planlı dönemi geçiş yılı olan 1961'dir. İkinci dönem ise Birinci Kalkınma Planından 2023 yılına kadar olan dönem dikkate alınmıştır. 100 yıllık süreç incelendiğinde yaşanan savaşlar, ekonomi politikaları gibi nedenlerle kooperatifler zaman zaman durgunluk yaşasa da günümüzde halen özellikle üretimde önemli bir örgüt yapısı olmayı sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, Kalkınma planı, İşbirliği, Yönetim, Türkiye

ABSTRACT: In this research, the historical development of cooperatives, an important organizational structure for Turkey, in the 100th anniversary of the Republic is revealed. In the research, cooperatives were examined in two periods. The first period extends from 1923, the date of establishment of the Republic, to 1961, the transition year to the development planned period. In the second period, the period from the 1st Development Plan until 2023 was taken into account. When the 100-year period is examined, although cooperatives have experienced stagnation from time to time due to wars and economic policies, they still continue to be an important organizational structure, especially in production.

Keywords: Cooperatives, Development plan, Collaboration, Management, Türkiye

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi/Uygulamalı Bilimler Fakültesi/Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü/Muhasebe ve Finans Yönetimi Anabilim Dalı, eozer@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7092-7624>

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi/Finans ve Bankacılık Bölümü, rukiesonmez@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3262-9896>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The concept of cooperatives, which was first used in the languages of Latin and Anglo-Saxon countries, derives from the Latin word "co-operatio", which means cooperation or working together. Although the concept of cooperative was first used by Robert Owen (1771-1858), a definition was not made, but it became popular in England. The concept has developed and become the subject of study due to industrialization and urbanization spreading from Western Europe to Eastern Europe (Irmaklıoğlu and Irk, 2022). In Turkey, an article titled "Our Country and Cooperative Companies" was published by Edhem Nejat in the "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi" in 1910. In 1912, Mustafa Suphi published an article titled "Tesai Cemiyetleri-Sociétés Coopératives" in *İctihâd* magazine. The publications made by Muhiddin Birgen in 1913 on this subject are among the pioneering studies (Uyanık, 2022).

The first book written on the subject of cooperatives was the book titled "Revolution in Economics: Consumption Distribution Companies", published in 1913 by Ahmet Cevat Emre, which describes his studies on cooperatives in England and Switzerland. In this book, information about cooperatives was given, how to create them in Turkey was explained in detail, and it was described as a "springboard", emphasizing that it was a way to overcome lack of capital and lack of knowledge, but the subject was not continued, and it focused especially on Turkish Language studies during the Republican period (Uyanık, 2022).

In the definition of the concept of cooperatives, more emphasis is placed on the production aspect. The development and professionalization of cooperatives also increases profitability and efficiency, thus increasing the welfare level of the society. It has become the address of natural and organic products with the impact of social benefit, and this has further increased the interest in cooperatives and directed it towards the development of corporate cooperatives (Güzel, 2022).

Methodology

This study has been investigated the historical development of the cooperative structure in the 100th anniversary of the Republic of Turkey. The historical process of the cooperative structure in Turkey has been researched by separating it periodically into two sections. The first section has been covered the first year of the Republic of Turkey, from 1923 to 1963. The second section is the process that continues until the present day in 1963, which is the transition to the development plan period. These two periods have been examined by making use of secondary sources. In addition, eleven development plans published since 1963 were also examined.

Findings and discussion

In the early years of the Republic, it is seen that agricultural cooperatives were given great importance especially for economic development. Cooperative structure is important for social welfare and economic development. For therefore, it is observed that especially agricultural were established in the first years of the Republic, and thus the people living in the countryside were tried to be strengthened. The 1930s was a period of economic and political transition in Turkey, when the young Turkish Republic transitioned from a liberal development approach to a statist development approach. This transitional period had significant effects on the field of agricultural cooperatives, which emerged at the end of the Ottoman Empire as a means of strengthening the peasantry and promoting rural development. Since the first years of the establishment of the Republic of Turkey, great importance has been attached to the cooperative structure under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, and the legal basis of the cooperative has been established with the enacted laws, and the structure has been strengthened. The cooperative structure, which is based on cooperation and solidarity, is not a structure far from Turkish culture. In fact, it is seen that the cooperative organizational structure, which has great similarities with the ahi-order structure, has become increasingly stronger since the foundation of the Republic of Turkey.

When development plans are examined, it is seen that while cooperatives are very important in the Turkish economy in some periods, it is not as important as in previous periods in some periods. In the 1st Development Plan, which came into force in January 1963 and covers the years 1963 - 1967, plans

and targets related to cooperatives were mentioned. Especially in social development, the importance given to cooperatives in that period was shown under the title of village development. In the 2nd Development Plan covering the years 1968 – 1972, the problems created by not being cooperative were emphasized. In the 3rd Development Plan covering the years 1973-1977, it was aimed to start cooperative education in high schools and thus to develop cooperatives in the country. The Fourth Development Plan covers the years between 1979 and 1983. In this development plan, great importance was given to cooperatives. In this plan, as in the other three plans, while the problems related to cooperatives in all sectors are mentioned, it is stated that on the other hand, importance will be given to cooperatives and especially effective and democratic cooperatives will be ensured. It is seen that the importance given to cooperatives has decreased in the 5th Development Plan covering the years 1985-1989. It has been stated that support will be given for the development of cooperatives in agricultural production. In the 6th Development Plan between 1990-1994 and in the 7th Development Plan covering the years 1996-2000, targets for the development of cooperatives only in the agricultural sector were included. Among all the development plans published until 2023, it was the 9th Development Plan that included the least number of cooperatives. In this plan, it was stated that only agricultural sales cooperatives and unions would be autonomous by restructuring, and cooperatives were not included in the plan. While it was emphasized that cooperatives should be developed in the 10th Development Plan, the importance given to cooperatives increased again in the 11th Development Plan covering the years 2019-2023.

Results and recommendations

The development of the cooperative structure, which has grown by continuing from its roots with the republic in the 100th year of the Republic of Turkey, has been revealed. Although cooperatives in Turkey were interrupted and regressed from time to time due to the War of Independence and the World Wars, or even regressed due to the economic policies implemented in the 1990s, the programs and activities implemented for the development of cooperatives by 2023 are an indication that cooperatives will see the value they deserve in Turkey. Especially for the people who are engaged in agriculture in rural areas and for disadvantaged groups, removing the obstacles in their way of doing their own business and getting together with people who have the same goal as themselves and becoming cooperative will be a great contribution both for the individual, for the family of the cooperative partner, and for the society. Cooperatives are given the opportunity to introduce themselves with the Cooperative Fairs held in recent years. However this is not enough. In the 100th anniversary of the Republic, supporting women's cooperatives, especially in sales and marketing, for the development of cooperatives will enable these cooperatives to reach more people and sell the products they produce. Support and development of cooperatives, on which cooperation, solidarity and trust are the basis, will provide great benefits in terms of development in Turkey's new century.

Giriş

İşbölümü ve uzmanlaşma insanlık tarihinin farklı dönemlerinde farklı biçim alarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu olgular, birlikte çalışmanın çoğalmasıyla birlikte yardımlaşma ve dayanışmaya da yeni bir boyut kazandırmıştır. Günümüzde ise modern kooperatifçilik anlayışına uygun düşünsel, toplumsal, ekonomik koşulların var olması ile birlikte ortak sorunlara yönelik ortak çözümler bulma ihtiyacının oluşmasıyla yeni bir yardımlaşma ve dayanışma modeline yönelmişlerdir (Geray, 1992).

Dayanışma, işbirliği ve yardımlaşma olguları çok eski tarihlerde var olmasına rağmen bu olguların modern anlamda ekonomik yapılar içerisinde yer bulabilmesi ondokuzuncu yüzyıla dayandırılabilir. Kooperatif bu yönüyle hem ekonomik hem de sosyal ihtiyaçlara cevap vererek, değer temelli yapıları ve ilkeleri ile yapısal olarak farklılaşmıştır. Batıdan yayılan kooperatifçilik hareketi, halkın isteğiyle tabandan gelerek başlamasına rağmen Türkiye’de aksine halkın talebiyle değil devlet tarafından başlatılmıştır ve uzun bir dönem bu şekilde ilerlemiştir. Oysaki kooperatifçilik yazınında işbirliği, yardımlaşma ve dayanışmanın Türk kültüründe bulunan değerler olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Osmanlı’dan gelen imece kültürünün, lonca sisteminin ve ahiliğin, kooperatiflerin oluşmasında sosyal motivasyonu sağlayarak kooperatifçiliği olumlu etkilemesi gerekirken devlet desteğinin daha ön plana çıkmış olması bir tezat oluşturmaktadır (Ültanır, 2019).

Kooperatifçilik, günümüzde gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerde istihdam yaratılması, yatırım oluşturulması, çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği gibi ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli bir araç görevi yüklenmiştir (Haseki, 2017). Hammaddeden üretime ve pazarlamadan tüketime kadar, karmaşık ve kapsamlı süreçlerin kooperatifler ile yürütülmesi, üretici ve tüketiciler açısından emeklerinin, ürünlerinin, birikimlerinin ve gelirlerinin bir ortaklık temelinde korunması için ihtiyaç duyulan bir örgütlenme biçimidir (Kara, 2022).

Türkiye’de dahil olmak üzere birçok ülkede kooperatifçilik ekonomik ve sosyal gelişmenin itici gücü olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2007). Kooperatifleşme faaliyetlerinin artması ve başarıya ulaşması, kooperatifin ortaklarından başlayarak sosyal çevrelere, kuruldukları bölgeye ve ülkeye yayılan pozitif bir etkiye sahiptir (Güzel, 2022) Türkiye’deki kooperatiflerin yaklaşık yüzde 57’si 1980-1991 yılları arasında kurulmuştur. Bu yıllarda Toplu Konut Yasalarının yürürlüğe girmesiyle bu yasayla birlikte kurulan Toplu Konut Fonundan yararlanarak kurulan konut kooperatiflerinin artması toplam kooperatif sayısını da arttırmıştır. Bu dönemde toplam kooperatifler içerisinde konut kooperatiflerinin payı yüzde 90’ının üzerinde olduğu görülmüştür (Geray, 1992). Bugün ise dünyada 3 milyon kooperatif bulunmaktadır ve dünya nüfusunun en az yüzde 12’si herhangi bir kooperatifin ortağı konumundadır (ICA, 2023).

Literatür taraması

Kooperatifçilik kavramı

Tarihte ilk olarak Latin ve Anglosakson dillerinde kullanılan kooperatifçilik kavramı, işbirliği ya da birlikte çalışmak anlamına gelen Latince “co-operatio” kelimesinden türemiştir. İngilizcede “co-operation” olarak birlikte hareket etmek, birlikte iş yapmak veya işbirliği anlamlarına gelmektedir. Türkçede ise kavram benzer faaliyetlerle birlikte farklı anlamlarda kullanılmıştır. Yardımlaşma anlamında Arapça olan “Teavün”, dayanışma anlamında yine Arapça olan “Tesanüt” kelimeleri kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde “dayanışma, ortaklık, birlik, dernek ve imece gibi” kavramları ile aynı anlamda kullanılmış ise de Cumhuriyet döneminde “Kooperatif” kavramı kullanılır olmuştur (Kara, 2003).

Kooperatif kavramı ilk defa Robert Owen (1771-1858) tarafından kullanmasına rağmen bir tanımı yapılmamış olmasına rağmen kavram İngiltere’de popüler hale gelmiştir. Kavram, Batı Avrupa’dan Doğu Avrupa’ya doğru yayılan sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak gelişen kavram çalışmaları konu olmuştur (İrmaklıoğlu ve İrk, 2022). Türkiye’de ise 1910 yılında Edhem Nejat tarafından “Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi”nde “Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler” isimli makale yayınlanmıştır. 1912 yılında Mustafa Suphi tarafından “İçtiâh Dergisi”nde “Tesai Cemiyetleri-Sociétés Coopératives”

başlıklı yazısı yayımlanmıştır. 1913 yılında Muhiddin Birgen tarafından bu konuda yapılan yayınlar öncü çalışmalar arasında yer almaktadır (Uyanık, 2022).

Türkiye’de kooperatifçilik konusunda yazılan ilk kitap 1913 yılında Ahmet Cevat Emre tarafından İngiltere ve İsviçre’de kooperatifler hakkında yaptığı incelemeleri anlatan “İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri” adlı kitaptır. Bu kitapta kooperatifler hakkında bilgi verilip Türkiye’de nasıl oluşturulacağını ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Ayrıca kooperatiflerin, sermayesizlik ve bilgi eksikliğini aşmanın bir yolu olduğu vurgulanarak bir “sıçrama tahtası” olarak betimlenmiştir fakat yazar tarafından bu konuda başka yayın yapılmamıştır (Uyanık, 2022).

Kooperatifçilik kavramının tanımlanmasında daha çok üretim yönüne vurgu yapılmaktadır (Öksüz, 1982; Geray, 2014). Üreticilerin bir araya gelip sınıai veya tarımsal bir ürünü üretmek amacıyla kurdukları organizasyonlar olarak tanımlanmaktadır (Koçtürk, 2006). Kooperatifçiliğin gelişmesi ve profesyonelleşmesi, kârlılığın ve verimliliğin artmasını sağlamakta bu sayede toplumun refah seviyesini de arttırmaktadır. Bu durum kooperatiflere olan ilgiyi daha da artırarak kurumsal kooperatiflerin gelişimini sağlamıştır. (Güzel, 2022). Kooperatiflerin en önemli özelliklerinden biri her türlü ekonomik faaliyet için geniş kitlelerin katılabildiği uygun bir örgüt modeli olma özelliğini taşımasıdır (Rooy vd., 2017).

Kooperatifçiliğin sosyal yönüne vurgu yapan tanımlarda toplumun ortak sorunlarını en makul biçimde çözümlenmeye çalışan ve bununla birlikte yer, zaman ve maddi fayda sağlayan üretici organizasyonları olarak tanımlanmaktadır (Haseki, 2007). Fakat kooperatifler için “kâr amaçsız olmalarına rağmen fazla ekonomik, kâr amaçlı sayılmak için ise fazla sosyal” olduklarını belirten görüşler bulunmaktadır (Polat, 2010). Yalnızca kâr yerine değerlerle de yönlendirilen kooperatifler, uluslararası kabul görmüş ilkeleri paylaşıp, işbirliği ile birlikte daha fazla değer yaratmayı ve daha yaşanır bir dünya oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Dünya üzerindeki kooperatiflerin tümü adalet, eşitlik ve sosyal adalet odağında birlikte çalışarak uzun dönemli istihdam ve refah yaratan sürdürülebilir organizasyonlar oluşturulmasına olanak tanımaktadır (ICA, 2023).

Uluslararası kabul görmüş şekliyle 2015 yılında “Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)”ne göre “benzer ekonomik, sosyal ve kültürel istek ve ihtiyaçlarını ortaklaşa sahiplenilen ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme vasıtasıyla gerçekleştirmek için gönüllü bir şekilde toplanan bireylerin kurduğu özerk bir birlik” kooperatif olarak tanımlanmaktadır (ICA, 2023).

Kooperatifçilik genel olarak birlikte iş yapılması ve mevcut işlerin elbirliği ile gerçekleştirilmesi şeklinde belirtirse de geçmişten günümüze kadar insanlığın toplu bir şekilde yaşadığı tüm zamanlarda uygulana gelen bir yöntem olmuştur buna rağmen zamanla ancak ekonomik sistemde de yer bulmasıyla birlikte bilimsel açıdan araştırmalara konu edilir olmuştur (Güzel, 2022). Kooperatifçiliği konu alan ilk teorik araştırmaların 1930’lu yıllarda başladığı bilinmektedir. Bu dönemde kooperatifçilik alanında teorik arka planının henüz oluşmadığı, uygulamaların diğer düşünce sistemlerine dayandırıldığı görülmektedir. Çalışmaların çoğunluğunu betimleyici araştırmalar oluşturmuş olup, bu araştırmalarda kooperatifçiliğin önemine, yararlarına ve başarılı uygulamalarına değinilmiştir. Araştırmalardaki artış ise 1950’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir (Ültanır, 2019).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de kooperatifçilik (1923 – 1960 yılları)

Kooperatifçiliğin temelleri Ahilik, Lonca, Gedik, İmece gibi faaliyetlerle yüzyıllar öncesinden atılmıştır. Modern anlamda ise Türk kooperatifçilik hareketinin başlangıcı Mithat Paşa’nın 1983 yılında kurmuş olduğu Memleket Sandıkları’dır. Memleket Sandıkları’nın kooperatif hareketinin başlangıcı sayılmasının nedeni ise elde edilen kazançtan yönetimi gelirleri düşüldükten sonra geriye kalan paranın üçte birinin ortaklara rısturn olarak verilmesidir. Geriye kalan para ise yine kooperatifçilik için önemli bir ilke olan topluma fayda sağlama kapsamına giren çeşme, okul ve yol yapımı gibi işler için harcanmaktadır. Memleket Sandıkları’nın sermayesi ile bugün Türkiye’nin en önemli bankalarından biri olan Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu nedenle Mithat Paşa Türk kooperatifçilik hareketini başlatıcısı olmakla birlikte aynı zamanda da Ziraat Bankası’nın da kurucusudur (Uzel, 1970). Bu nedenle Ziraat Bankası’nın Ziraat Bankası Genel Müdürlük Binası bahçesinde Mithat Paşa’nın heykeli yer almaktadır.

Ancak Cumhuriyet Dönemine yaklaşılın zaman diliminde savaşlar, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı kooperatifçilik faaliyetleri konusunda gerileme görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk kooperatifçilik yapısına önem vermesi sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmadan önce kooperatifçiliği güçlendirmek için çalışmalara başlamıştır. Bunun sebebi savaş dolayısıyla maddi ve manevi zorluklar yaşayan halkın kooperatiflerle güçlenmesini sağlamaktır. 1920 yılında hazırlanan “Kooperatif Şirketler Kanun Layihası”, kooperatifleri yasal bir zemin sağlamayı amaçlamaktadır. Meclise sevk edilip Genel Kurul gündemi alınan, 77 maddeden oluşan “Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası”nın ilk beş maddesi görüşülüp kabul edilmiş fakat Kurtuluş Savaşı o tarihlerde devam ettiği için tasarının tamamı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülememiştir (Mollaoğlu, 2018). Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ile şu anda halen yürürlükte olan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu arasında çok az fark olduğu görülmektedir (Hazar, 1990).

1924 yılında Mustafa Kemal Atatürk, Silifke'nin Taşucu Köyü'ndeki Köy Kooperatifi'nin 1 No'lu kurucu ortağı olmuştur (Kara, 2022). Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan kooperatifler incelendiğinde ilk olarak snai kooperatiflerinden “İstanbul Kehribarcılar Kooperatifi”nden bahsedilebilir. Bu kooperatif 1927 yılında İstanbul'da kurulmuş olup o dönemde İstanbul'da bulunan 200 kehribarcıdan sadece 21 tanesinin kooperatife ortak olmasıyla kurulmuş olup istenilen başarıyı elde edememiştir (Nuri, 1931). O dönemde kurulan başka bir kooperatif ise “Ödemiş Urgancılar Kooperatifi”dir. Bu kooperatif urgan işi yapan ustaların yaşadıkları sorunları çözmek ve ustaların ortak amaçlarının korunması için kurulmuştur (Ceylan, 2022). 1925'te “İstanbul Umum Ayakkabıcılar Kooperatifi” ve 1926'da ise “İstanbul Umum Saraçlar Kooperatifi” kurulmuştur. Esnaf ve Sanatkarların güçlenmesi için kurulan bu kooperatiflerin bir diğer amacı da Ticaret ve Sanayi Yasası'nın verdiği yetki kapsamında esnaf ve sanatkârlar ile küçük üreticilerin bir çatı altında birleştirmek amacıyla kooperatifleşmeleri sağlamıştır (Karayıılmaz vd., 2007). Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan birçok tarımsal kooperatif bulunmaktadır. Bu kooperatiflerden ilk “Tire Çiftçiler Kooperatifi”dir. 1927 yılında kurulan bu kooperatiften sonra 1928 yılında Uşak ve Köyleri Kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatifin kuruluş amacı ortak olan ve olmayan herkesin mahsullerini satmak, ihtiyaçlarını karşılamak, ortaklara avans vermek ve tarımsal üretime katkı sağlamaktır (Nuri, 1931).

1926 yılında kurulan “Alaşehir Alım Satım Kooperatifi”, 1927 yılında kurulan “Bursa Halk Tütünleri Kooperatifi”, 1926 yılında kurulan “Ödemiş Tütünleri İstihsal, Alım ve Satım Kooperatifi”, “Yeşil Bursa Tütüncüler Kooperatifi”, “Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi”, “Demirci Tasarruf Kooperatifi, Hendek Tütüncüler Kooperatifi”, “İzmit Tütün Müstahsilleri Kooperatifi”, “Bergama Tütün Müstahsilleri Kooperatifi” ve 1928 yılında kurulan “Samsun Tütün Müstahsilleri Kooperatifi” genç Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan ilk tarımsal kooperatifler arasında yer almaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle ekonomik kalkınma için tarımsal kooperatiflere çok önem verildiği görülmektedir. Kooperatif yapısı toplumsal refah ve ekonomik kalkınma için önemlidir. Bu dönemde halkın geçiminin çoğunlukla tarıma dayanmasından, tarımın gelişmesi ve verimliliğinin artırılması adına kredi kooperatifleri ön plandadır. Bu nedenle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle tarımsal kooperatiflerin kurulduğu görülmüştür böylelikle de kırsalda yaşayan halkın güçlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

1930'lar, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin liberal kalkınma yaklaşımından devletçi kalkınma yaklaşımına geçiş yaptığı Türkiye'de ekonomik ve siyasi bir geçiş dönemi olmuştur. Bu geçiş döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarında köylülüğü güçlendirmenin ve kırsal kalkınmayı teşvik etmenin bir aracı olarak ortaya çıkan tarım kooperatifleri alanı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde kooperatif yapısına büyük önem verilmiş olup çıkarılan kanunlarla da kooperatifçiliğin hukuki temeli de oluşturularak yapının güçlenmesi sağlanmıştır. İşbirliği ve dayanışma temelli olan kooperatifçilik yapısı Türk kültürüne uzak bir yapı değildir. Esasında ahilik yapısıyla çok büyük benzerlikleri olan kooperatif örgüt yapısına Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından günümüze giderek artarak güçlendiği görülmektedir.

1930 yılı istatistiklerine göre o dönemde kooperatifleri desteklemek adına Türkiye’de dört tane banka kurulmuştur. Bu bankalar; Erbaylı Müstahsılları İytilar Bankası, Reşadiye Müstahsılları İytilar Bankası, Karapınar Müstahsılları İytilar Bankası ve Ödemiş Müstahsılları İytilar Bankasıdır. Bu bankalar kooperatiflere kredi vererek onlara destek olmuştur. Milli Aydın Bankası da kooperatiflere kredi vermek üzere kurulmuş olup bu bankadan aldığı destekle Aydın İncir Kooperatifi güçlenmiştir (Nuri, 1931).

1940’lı yıllarda II. Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye’de kooperatifçilik hareketi yavaşlamıştır. Bu döneme ilişkin sayısal veri bulunmamakla birlikte sadece toplam sayıları mevcuttur. Geriye doğru gidildiğinde 1941 yılına kadar ulaşabilmektedir, 1941 yılı öncesinde kurulmuş olan kooperatiflerin sayısı 11.841’dir (Geray, 1992). Savaşın sona ermesiyle birlikte 1950’li yıllarında başından itibaren “Pancar Ekicileri”, “Esnaf Kefalet Kooperatifleri” gibi kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. 1950’li yıllarda çay sektöründe de kooperatifçiliğe önem verilmiş ve çay üretiminin artırılması amacıyla 1953 yılında yürürlüğe giren “Çay Kanunu”na eklenen maddeyle çay üreticilerinin kurmuş olduğu kooperatifler birtakım vergilerden muaf tutulmuştur (Turp, 2018). 1950’li yıllardan sonra kooperatifçiliğe önem verilmesinin nedeni toplumsal ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktır. Bu nedenle de kooperatifler devlet teşvikleriyle geliştirilmiştir (Özcan, 2007).

Kalkınma planı dönemlerinde Türkiye’de kooperatifçilik

Türkiye’de cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda kalkınma planı çalışmalarına başlanmış 1934’te Birinci Sanayi Planı uygulanmaya konulmuştur. Fakat bu planda, tüm sektörler yer verilmemiş hatta sanayi sektöründeki tüm devlet faaliyetleri de bu planda yer almamıştır. Plan tüm eksikliklerine rağmen 1934 – 1938 yılları arasında uygulanmıştır. 1937 yılında 2. Kalkınma Planı hazırlanmış fakat 2. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır. 1960’lı yıllarda ilk kapsamlı kalkınma planı hazırlanıp uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde ülkede kooperatifçilikle ilgili de planlamalar yapılmıştır (Uzunkaya, 2020). Bu esnada 1956 yılında Türk Ticaret Kanunu, “Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri” haricindeki kooperatif çeşitlerini kapsamıştır. 1961 tarihli Anayasa’da ekonomik ve toplumsal kalkınmada kooperatiflerin yeri ve önemi fark edilerek bu görev daha çok devlete verilmiştir (Kara, 2022).

Kalkınma planları incelendiğinde Türkiye ekonomisi içerisinde kooperatifçiliğin bazı dönemlerde çok önemliken bazı dönemlerde eski dönemlerde olduğu kadar önemli görülmediği anlaşılmaktadır. Ocak 1963 tarihinde yürürlüğe giren ve 1963 – 1967 yıllarını kapsayan Birinci Kalkınma Planında kooperatifçilikle ilgili plan ve hedeflerden bahsedilmiş özellikle toplumsal kalkınmada köy kalkınması başlığında o dönemde kooperatifçiliğe verilen önem gösterilmiştir. Kooperatifler özellikle kırsal bölgelerde toplumsal ve ekonomik refahın yükselmesi için önemli bir örgüt yapısı olduğundan iş fikri olan, üretim yapmak isteyen ama yeterli sermayesi olmayan kişilerin bir araya gelerek kurdukları kooperatifler amaçlarına ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede o dönemde özellikle kırsal bölgelerde ekonomik ve sosyal kalkınma için kooperatifçiliğin önemine vurgu yapılmıştır. Birinci Kalkınma Planının Toplum Kalkınması başlığı altında kooperatiflere değinilerek toplum kalkınması metodu olarak görülmüştür. Bu yöntem ise birlikte çalışmanın gelişeceği, toplumun eğitileceği ve böylelikle sinerjinin yaratılacağı bir çeşit kalkınma metodu olarak ifade edilmiştir (DPT, 1963).

1963 – 1967 Kalkınma Planında (DPT, 1963), toplumsal kalkınma için tarımsal üretimde de kooperatifçiliğin önemine vurgu yapılmıştır. Yine Toplumsal Kalkınma başlığı altında yer alan tarımsal gelişmenin rasyonel üretim ile mümkün olacağı, rasyonel üretim tarzının benimsenmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bunu sağlamak içinse eğitimin ve özellikle kooperatiflerin önemine vurgu yapılarak tarımdaki gelişmenin elzem unsuru olarak belirtilerek toplumsal kalkınmanın itici gücü olarak vurgulanmıştır. Bu vurgu, tarımsal üretimde gelişme için kooperatifçiliğin önemli bir örgüt yapısı olduğunun göstergesidir. Ülkedeki gelir dağılımında kooperatifleşmenin önemine ayrı bir vurgu yapılmıştır. Toplumsal kalkınma için o dönemde devlet politikalarında kooperatifçiliğe verilen önemi gösteren planda yer alan başka bir ifade de orman bölgelerinde yaşayanların buldukları bölgeyi geliştirmeleri için yerelden başlanarak bu bölgelerde kooperatiflerin kurulmasının teşvik edileceği belirtilmiştir. Buradaki çıktılar göz önüne alınarak köylerin gelişmesi ve kalkınmasıyla yerelden daha geniş bölgelere sürdürülmesi hedeflenmiştir.

Yine 1963 – 1967 tarihlerini kapsayan Birinci Kalkınma Planında tarımsal ürünlerin üretimi artırmak için kamu yatırımlarını teşvik eden, üreticiyi destekleyip tüketiciyi koruyan politikalar, ithal ikameci stratejinin kalkınma planlarına yansıyan bir parçası olarak düşünülebilir. Birinci Kalkınma Planında balıkçılık, tarım, hayvancılık, tohumculuk, ormancılık ve süt üretimi alanlarında kooperatifçiliğin gelişmesi için hedefler belirlenmiştir. Bununla birlikte mikro ölçekte ve dağınık yapıda olan işletmelerin bir araya getirilip büyümesi, gelişmesinin yanı sıra sermaye yönünden güçlenebilmesi için kredi imkanlarının sunulması yönünde tedbirler açıklanmıştır. Ülkede başarılı girişimlerin artmasında kooperatifçilik yapısının öneminden bahsedilmiştir. İnşaat sektöründe de gelişmenin sağlanması için kooperatifçiliğin önemini vurgulayan planda özellikle köylere kurulacak olan yapı kooperatiflerinde devlet yardımının kooperatif kurulmasını teşvik edecek şekilde kullanılacağı belirtilmiştir. Özel sektörde de kooperatifçiliğin özendirilmesi için çeşitli teşvikler planlanmıştır. Özel sektörde şirketleşmeyle birlikte güçlü kooperatiflerin kurularak finansal açıdan hükümet tarafından destek ve teşvik sağlanarak ekonomik kalkınmaya da katkı sağlanması amaçlanmıştır (DPT, 1963).

1968 – 1972 yıllarını kapsayan İkinci Kalkınma Planında ise kooperatifleşmenin yarattığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Çiftçilerin teşkilatlanamamaları, küçük toprak sahiplerinin birleşme ve kooperatifleşmeye yönelimlerinin zayıf olmasına değinilmiştir. Özellikle tarım sektöründe kooperatifleşme ile birlikte organizasyon ve teşkilatlanma ile ilgili sorunların aşılabileceğinden bu bilincin kazanılmaması bir sakınca olarak görülmüştür. Yine İkinci Kalkınma Planında küçük ve orta ölçekli tarımsal işletmelerinin ürettiği ürünleri satmaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için kuracakları kooperatiflerin destekleneceği belirtilmiştir (DPT, 1968).

İkinci Kalkınma Planında geçen bir istatistiğe göre 1965 yılında kırsal kesimde kurulmuş olan kooperatiflerin başlıcaları 1.100.000 ortaklı 1.744 tarım kredi kooperatifi, 143.000 ortaklı 231 tarım satış kooperatifi, 352.000 ortaklı 74 üretim kooperatfidir. Bu veriler o dönemde köylerde kooperatifleşme hareketinin zayıf kaldığını göstermektedir. Kooperatifleşmenin gelişmesi ve özellikle kırsalda yaşayan insanların kooperatifleşmeyi öğrenmesi adına eğitim verilmesi planlanmıştır. Ayrıca kooperatiflere verilecek kredilerin de artırılacağı belirtilmiştir. Birinci Kalkınma Planında olduğu gibi İkinci Kalkınma Planında da ormancılık, yapı, tarım gibi alanlarda kooperatifçiliğin gelişmesi için hedefler belirlenmiştir (DPT, 1968).

Bu dönemde 1969 yılına kadar kooperatifçiliğin yavaş ilerlediği görülmektedir sadece 670 yeni kooperatif kurulmuştur. 1969 yılında Kooperatifler Kanunu'nu yürürlüğe girmesiyle birlikte bu hız artmıştır. Ancak önemli bir artış ise 1975 yılından sonra olup 1969-1979 yılları arasında 7.080 yeni kooperatif kurulmuştur (Geray, 1992).

1973 – 1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Kalkınma Planında özellikle kooperatifçilik eğitiminin liselerde başlaması böylelikle de kooperatifçiliğin ülkede gelişmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Ticaret Meslek Liselerinde kooperatifçilik bölümleri açılmıştır. Yine kurulan pratik tarım okullarında da kooperatifçilik eğitimi verilmiştir. Her üç kalkınma planında da köylerde kooperatiflerin gelişmesi için planlar yapılmış ve hedefler koyulmuştur. Bu kapsamda Üçüncü Kalkınma Planında da köylerde çok boyutlu bir kooperatifleşmenin geliştirilmesi istenmiştir. Bu durum özellikle de kırsal için kooperatifleşmeye devletin verdiği önemi göstermektedir. Ancak belirlenen hedeflere ulaşılması konusunda, istenilen neticelerin büyük ölçüde gerisinde kalınmıştır. Ayrıca Üçüncü Kalkınma Planında kooperatifçiliğin temel ilkeleri kapsamında Türkiye'de örgütlerin geliştirilmesi için çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir ve özellikle tarım sektöründe kooperatifleşmenin şart olduğu belirtilmiştir (DPT, 1973).

Dördüncü Kalkınma Planı ise 1979 – 1983 yılları arasını kapsamaktadır. Bu kalkınma planında da kooperatiflere büyük önem verilmiştir. Bu planda da diğer üç planda olduğu gibi tüm sektörlerde kooperatifçilikle ilgili sorunlardan bahsedilirken diğer taraftan da kooperatifçiliğe önem verileceği ve özellikle etkin ve demokratik kooperatifleşmenin sağlanacağı belirtilmiştir (DPT, 1979).

1985 – 1989 yılları arasını kapsayan Beşinci Kalkınma Planında kooperatifçiliğe verilen önemin azaldığı görülmektedir. Tarımsal üretimde kooperatifçiliğin gelişmesi için destek verileceği belirtilmiştir. Tarım sektörü haricinde balıkçılıkta da kooperatiflerin belirli usul ve esaslara göre

destekleneceği hususuna değinilmiştir. Ayrıca Tarım Satış Kooperatifleri ile ilgili kuruluş amacı doğrultusunda faaliyet göstererek üreticilerin ürünlerini en iyi şekilde değerlendirmesi hedeflenmiştir (DPT, 1985). Bu dönemde kooperatifleşme de büyük bir artış görülmüş ve kooperatif sayıları özellikle 1984 yılından sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum ilki 1981 yılında ikincisi ise 1984 yılında çıkarılan Toplu Konut yasalarının etkisini göstermektedir. Fakat 1987 yılından itibaren, Toplu Konut Fonunun darboğaza girmesiyle kooperatif sayılarında da azalma eğilimi göstermiştir (Geray, 1992).

1990 – 1994 yılları arasındaki Altıncı Kalkınma Planında ve 1996 – 2000 yılları arasındaki Yedinci Kalkınma Planında da kooperatifçilikle ilgili sadece tarım sektöründe gelişimi için hedeflere yer verilmiştir. Tarımsal üretim artırılması ve pazarlanması için üretici birliklerinin kurulması ve kooperatiflerin geliştirilmesi planlanmıştır. Yine kooperatiflerin geliştirilmesi amacıyla rehberlik ve danışmanlık sağlanması da belirtilmiştir. “Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri”nin bunu sağlaması için özzerleştirilmesi ve 3186 sayılı ve 2834 sayılı Kanunlarda değişiklik yapılarak işletmecilik ve kooperatifçilik faaliyetlerinin ayrılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Üreticiler tarafında ise iki yasa çıkarılmasına değinilmiş; “Üretici Birlikleri Yasası ve Üretici Bölgesi Halleri Yasası”. Üreticilerin ürünlerini üretmesi ve pazarlaması konusunda gerekli altyapıyı sağlaması için “Üretici Birlikleri Yasası”, bilhassa taze meyve ve sebze üreticilerinin pazarlama faaliyetleri ve pazar koşullarını vakıf olabilmeleri ve pazardan daha fazla pay edinebilmeleri için “Üretici Bölgesi Halleri Yasası”nın hazırlanması amaçlanmıştır (DPT, 1990; 1995). Bununla birlikte yıllık ekonomik programlarda, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri için ayrılan kaynaklarda ciddi bir azalış görülmüştür. Kooperatiflerin kendi kaynaklarıyla özzerleşmesi ve kamu kaynaklarının daha rasyonel ve verimli kullanımı hedeflenmiştir (Haseki, 2007). Yedinci Kalkınma Planında hayvancılığa da kısaca değinilmiş ve mevcut hayvan sayılarının diğer ülkelere kıyasla yüksek olmasına rağmen yerli ırk hayvancılığının yoğun olduğu ve verimliliğın düşük olduğunun altı çizilmiştir. Verimliliğın düşük olmasının nedenleri olarak yerli ırk hayvancılığın çoğunlukta olması, barınma, bakım, beslenme, sağlık hizmetleri koşullarının yetersizliğı, teknik bilgi ve sermaye eksikliğı ile birlikte hayvancılık konusunda birlik ve kooperatiflerin tüm ülkeye yayılmış olmaması sıralanmıştır (DPT, 1995).

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Kalkınma Planında üreticilerin kooperatifçilik faaliyetlerine özendirilmesi üzerinde durulmuştur. 2000 yılında “Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun” mecliste kabul edilerek, kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde özzerleştirilmesi ve sürdürülebilirliğı için önlemlerin alınması planlanmıştır. Bu planda da tarım kooperatiflerinin teknik ve mali açıdan desteklenmek istense de kırsal kesimde istenilen ilerleme sağlanamamıştır. Ancak kırsal kesimin ekonomik iyileşmesini sağlayabilmek için kooperatif çatısı altında toplanmasının teşvik edileceğı ve destekleneceğı belirtilmiştir. Ayrıca Üretici Birlikleri Kanununun çıkarılacağı bu planda da tekrarlanmıştır (DPT, 2000). Bu kanun 2004 yılında “Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu” olarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı, tarımsal üretici birliklerinin kurulması için talebin planlaması, ürün kalitesinin yükseltilerek pazar koşullarına uygun ürünlerin sunulması ve uluslararası pazarlama gücünün artırılmasıdır (Haseki, 2007).

2023 yılına kadar yayınlanan tüm kalkınma planları içerisinde kooperatifçiliğe en az yer veren Dokuzuncu Kalkınma Planı olmuştur. Bu planda yalnızca Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri yeniden yapılandırılması ve özzerk olacağını ifade edilirken planda kooperatiflere yer verilmemiştir. Üreticilerin örgütlenmesini amaçlayan 2004’te yürürlüğe giren “Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu” ile amaçlanan hedefe ulaşamadığı belirtilmiştir (DPT, 2006).

Onuncu Kalkınma Planında kooperatifçiliğın geliştirilmesi ve özendirilmesi gerektiğine vurgu yapılırken kooperatifler ile KOBİ ve esnaf ve sanatkârlar için strateji ve eylem planları yapıp girişimciliğı desteklemeye yönelik çeşitli çabalarının başlatıldığı vurgulanmıştır (DPT, 2013). 2019 – 2023 yıllarını kapsayan Onbirinci Kalkınma Planıyla ise kooperatiflerin öneminin tekrar vurgulandığı görülmüştür. Kooperatif Destek Sisteminin faaliyete geçmesi ve kooperatifçiliğın gelişmesi hedeflenmiştir (Özkök ve Köse, 2021). Belirlenen hedefler kapsamında, bu dönemde Kooperatif Destek Sistemi ile kooperatiflere destek verilmiş ve Kooperatifçilik Eğitimi zorunlu hale getirilerek faal tüm kooperatiflerdeki yönetim ve denetim kurulu üyelerinin bu eğitimi almaları sağlanmıştır. Bu dönemde özellikle kadın kooperatiflerine de destekler arttırılmıştır. Tarım alanında kooperatif ve üretici

birliklerinin daha etkin olabilmeleri için tarım ürünlerinin dağıtımındaki araçların azaltılması, ürünün makul fiyatla sunulması, alıcı-satıcı arasında direkt bağlantının oluşturulması yönünde adımlar atılmıştır. Üretici birliklerinin faaliyetlerinin kolaylaştırılıp, finansman olanaklarının artırılması, profesyonel yönetilmesi gibi iyileştirmeler hedeflenmiştir. Esnaf ve sanatkârların kooperatifçilik ve birlik faaliyetlerinin desteklenmesi, krediye ulaşım ve finansal desteklerinin sağlanması hakkında kararlar alınmıştır (DPT, 2019).

Tablo 1: Kooperatifçilik istatistikleri ve hedefleri

Performans Göstergesi	2019	2020 Planlanan	2020 YS Gerç. Tahmini	2021 Hedef	2022 Tahmin	2023 Tahmin
Kooperatif sayısı	12.230	12.400	13.000	13.200	13.400	13.600
Kadın kooperatifleri sayısı	177	65	380	418	460	506
Kooperatif kuruluş başvurularının ortalama süresi (gün)	7	7	7	7	5	5
Kooperatifçilik eğitimi verilen kadın girişimci sayısı	1.200	1.300	2.200	2.250	2.300	2.350
Kurulan yeni kooperatif sayısı	39	30	35	35	40	45

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2021)

Günümüzde Cumhuriyet'in 100. yılında kooperatifçilikle ilgili gelinen noktayı görebilmek için gerçekleşen ve tahmin edilen performans göstergeleri Tablo 1'de sunulmuştur. Tablonun ilk satırında aktif olarak faaliyet gösteren kümülatif kooperatif sayısı ve tahminleri verilmiştir. Tablonun üçüncü satırında kooperatif kurma talebinde bulunanların başvurularının değerlendirme süreleri verilmiştir. Dördüncü satırda kadın kooperatifçiliğinin yaygınlaştırılması amacıyla sivil toplumun ilgisi baz alınarak hesaplanan eğitim faaliyetlerinin sayısı bulunmaktadır. Son satırda ise kurulan yeni tür kooperatifler ve tahmini hedefler verilmiştir.

Kooperatifçilik, daha önce de ifade edildiği gibi Kalkınma Planlarında edindiği yerden görüldüğü üzere ekonomi politikaları temelinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu durum kooperatiflerin sosyal yönünün göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ekonomi politikalarının kooperatifçilik üzerindeki etkisine bir örnek olarak, 2000'li yıllarda ekonomide neo-liberal politikaların benimsenmesiyle birlikte kooperatiflerin uluslararası gelişmelerden etkilenecek bir kırılım oluşturmuş olduğunu da gösterebiliriz. Farklı sektör ve farklı yapılarda faaliyet gösterdiklerinden dolayı her bir kooperatifteki ekonomi politikaların etkilerini açıklamak mümkün olmamıştır. Kooperatifçilik uygulamalarında devlet desteğinin etkin olmasına rağmen günümüzde bir kırılma daha yaşanmaktadır. Teknolojik, çevresel ve ekonomik değişimler karşısında farklı sektörlerde hizmet sunan kooperatifler, etkilediği birey sayısının da yüksek olmasıyla değişim karşısında etkili bir model olarak karşımıza çıkmaktadır (Ültanır, 2019).

Günümüzde kooperatifçilik uygulamalarına bakıldığında başarılı örneklerin varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin, TOR KU markasının ortaya çıkışı: Türkiye'nin kooperatifçilik tarihi içerisinde önemli yeri olan Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi 1952 yılında Konya'da kurulmuştur. Kooperatifin ilk fabrikası olan Konya Şeker 1954 yılında faaliyete geçmiştir. Konya Pancar Ekicileri kooperatifinin şirketlerini iştiraklerini incelediğimizde 2004 yılına kadar yatay büyüme gerçekleştirdiği ardından farklı sektörlerde faaliyet göstermeye başladığını görülmektedir. Fakat bu farklı sektörler incelendiğinde

aslında yine kooperatifin deneyimleri doğrultusunda üretim yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gıda, tarım ve hayvancılık, enerji, kimya Eğitim ve AR-GE ile satış alanlarında faaliyet gösteren kooperatif iştirak ve şirket sayılarının artmasıyla birlikte 2008 yılında holdingleşme yoluna gitmiş ve Anadolu Birlik Holding'i kurmuştur. Ayrıca kooperatif ürettiği tüm ürünleri TORKU markası altında toplayarak tüketiciye sunmaktadırlar. Kooperatifin eğitim alanında yapmış olduğu önemli bir atılım ise 2015 yılında kurulan Türkiye'nin ilk tarım üniversitesi olan Konya Gıda Tarım Üniversitesi'dir. ISO 2022 Türkiye'nin en büyük ilk 500 Sanayi Kuruluşu listesinde Konya Şeker 62'inci, Soma Termik Santral A.Ş. 209'uncu, Kangal Termik Santral A.Ş. 320'nci, Panagro Tarım ve Hayvancılık A.Ş.'de 322'inci sırada yer alarak kooperatif temelli şirketlerin başarılı olabileceklerini göstermiştir. Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi, ülkedeki tüm kooperatiflere modeldir (Anadolu Birlik Holding, 2023; İSO, 2023). Türkiye'de ve dünyada önemli ekonomik ve sosyal bir hareket olan kooperatifçilik, herhangi bir hissedara ait olmadıklarından dolayı sağladığı kazanım topluma kalmaktadır. Bu nedenle ülkelerin kalkınmasında ve sosyal gelişimde elzem bir araç olarak görülmüş ve görülmeye devam edecektir (Özcan, 2007).

Sonuç ve öneriler

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında Cumhuriyet ile birlikte köklerinden devam ederek büyüyen kooperatifçilik yapısının Kalkınma Planları çerçevesinde planlanan gelişimini ortaya koymuştur. Türkiye'de kooperatifçilik Kurtuluş Savaşı ve Dünya Savaşları nedeniyle dönem dönem sekteye uğrayıp gerilese de ya da özellikle 1990'lı yıllarda hayata geçirilen ekonomik politikalar nedeniyle gerilese de 2023 yılı itibarıyla kooperatifçiliğin gelişmesi için uygulanan programlar ve faaliyetler Türkiye'de kooperatifçiliğin hak ettiği değeri göreceğinin bir göstergesidir. Özellikle kırsal bölgelerde tarımla uğraşan halk için ve dezavantajlı gruplar için kendi işlerini yapmalarında önlerindeki engelleri kaldırıp kendileriyle aynı amacı taşıyan kişilerle bir araya gelip kooperatifleşmeleri hem birey için hem kooperatif ortağı bireyin ailesi için dolayısıyla da toplum için çok büyük bir katkı olacaktır. Son yıllarda düzenlenen Kooperatifçilik Fuarlarıyla kooperatiflerin kendilerini tanıtmalarına fırsat verilmekte fakat bu yeterli olmamaktadır. Cumhuriyet'in 100. yılında kooperatiflerin gelişmesi için özellikle kadın kooperatiflerinin satış ve pazarlama alanlarında desteklenmesi, bu kooperatiflerin daha fazla kişiye ulaşip ürettikleri ürünleri satmalarını sağlayacaktır. İşbirliği, dayanışma ve güvenin temelini oluşturduğu kooperatiflerin desteklenmesi ve geliştirilmesi Türkiye'nin yeni yüz yılında kalkınma açısından çok büyük fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Anadolu Birlik Holding. (Haziran 2023). 16 Haziran 2023 tarihinde <https://www.abholding.com.tr/tr/icerik/liste/2559/kilometre-taslarimiz> adresinden erişildi.
- Ceylan, O. (2022). Osmanlıdan Cumhuriyete Batı Anadolu'da ziraat ve toplum: küçük menderes havzası'nda kenevir üretimi (1913-1950). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2), 448-463. <https://doi.org/10.32600/huefd.1011345>
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci beş yıllık kalkınma planı (1963-1967), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1968). İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972. Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). Üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1973-1977. (Rapor No: DPT: 1272). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü beş yıllık kalkınma planı 1979-1983. (Rapor No: DPT: 1664). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). Beşinci beş yıllık kalkınma planı 1985-1989. (Rapor No: DPT: 1974). Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>

- Devlet Planlama Teşkilatı. (1990). Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994. (Rapor No: DPT: 62). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). Yedinci beş yıllık kalkınma planı 1996-2000. (Rapor No: DPT: 374). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001-2005. Devlet Planlama Teşkilatı. (Rapor No: DPT: 697) https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı 2007-2013. (Rapor No: DPT: 26215). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2013). Onuncu beş yıllık kalkınma planı 2014-2018. (Rapor No: DPT: 1041). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2019). Onbirinci beş yıllık kalkınma planı. (Rapor No: DPT: 1225). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Geray, C. (1992). Kooperatifçiliğin Dünya'daki ve Türkiye'deki nicel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001544
- Geray, C. (2014). *Kooperatifçilik*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Güzel, O. (2022). *Kooperatifler için başarıyı etkileyen faktörler ve bir ölçek geliştirme çalışması*. [Doktora Tezi], Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Haseki, M. İ. (2007). *Kooperatifçilik ve pazarlama anlayışı: Tarım satış kooperatiflerinin pazarlama faaliyetlerine yönelik tüketici görüşlerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma*. [Doktora Tezi], Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazar, N. (1990). *Kooperatifçilik Tarihi*. Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, (3. Bs.). Ankara. <https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative>
- International Cooperative Alliance (ICA), (2023). What is cooperative, 13.08.2023 tarihinde <https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative> adresinden erişildi.
- Irmaklıoğlu, T. ve İrk, E. (2022). Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihsel gelişimi. *Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi*, 1(2), 102-115.
- İSO. (2023). Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu. 09.08.2023 tarihinde <https://iso500.org.tr> adresinden erişildi.
- Kara, M. A. (2022). Türkiye'de kurumsal yönetim konusu ile ilgili yayınlanan doktora tezlerinin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(2), 199-222. <https://doi.org/10.54472/jobig.1209345>
- Kara, M. (2003). *Kooperatifçilik*, Poyraz Ofset, Bolu. İçerisinde (Özcan, 2007).
- Karayılmazlar, S., Aşkın, A. ve Çabuk, Y. (2007). Küçük ve orta ölçekli işletmelerin tarihsel gelişimi ve tanımlama kriterleri, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 2(1), 151-164.
- Koçtürk, O. M. (2006). Türkiye'de kooperatiflerin vergilendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 119-136.
- Mollaoğlu, Y. (2018). *Kooperatiflerin hukuki niteliği*, [Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nuri, S. (1931). *Kooperatifçilik*. Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.
- Öksüz, E. (1982). Kooperatifçilik kavramı ve ilkelerinin ışığında, Türkiye'de köy kalkınma kooperatifleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (31), 329-358.
- Özcan, O. (2007). *Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihi gelişimi ve Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliği*. [Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Özkök, Y., ve Köse, Z. (2021). Kooperatifçilik ve bölgesel kalkınma ilişkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 56(4), 2647-2664. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.11.1689>
- Polat, E. (2010). Kooperatif birliklerinin küreyerelleşme sürecindeki önemi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 15-33.

- Rooj S., Özgüzel S. ve Bilgin K. (2017). Türk kooperatif yönetim performansına etkisi açısından toplumsal iletişim ağı kooperatifçilikte Hollanda örneği “Nautilus”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52(4), 811-835.
- Ticaret Bakanlığı. (2021). 2021 Yılı performans programı: 2019-2023 Dönemi ticaret bakanlığı stratejik planı. 23.07.2023 tarihinde http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/n7OJk+Ticaret_Bakanligi_2021_Yili_PerformansProgrami.pdf adresinden erişildi.
- Turp, M. (2018). Demokrat parti döneminde tarım alanında yapılan kanuni düzenlemeler (1950-1960). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (12-14 Nisan). Şanlıurfa.
- Uyanık, A. (2022). Türkiye’nin ilk kooperatifçilik kitabı: İktisatta inkılâp: İstihlâk teâvün şirketleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 745–777.
- Uzel, H. (1970). *Kooperatifçilik*. Gürsoy Basımevi.
- Uzunkaya, S. Ş. (2020). Türkiye ekonomisinde 1923-1977 yılları arasındaki sanayi ve kalkınma planlarının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 14-30.
- Ültanır, M. S. (2019). Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihsel seyri: devlet inisiyatifi-kalkınma ideali. [Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Etik kurul onayı

Literatür taraması ve ikincil kaynaklardan faydalanılmasından dolayı bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar çatışması beyanı

Bu araştırmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.